

Monika Mynarska

Instytut Psychologii

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

KTO PLANUJE MIEĆ DZIECI W POLSCE DO 2015 ROKU?¹

WPROWADZENIE

Intencje prokreacyjne stanowią przedmiot zainteresowania demografów i socjologów z wielu powodów. Są one istotne w badaniach dotyczących ciąży planowanych i nieplanowanych (np. Speizer 2006, Stanford i in. 2000, Trussell i in. 1999, Williams i in. 1999), stanowią ważny element badań na temat podejmowania decyzji prokreacyjnych przez pary (np. Miller i Pasta 1995, Miller i in. 2004, Thomson 1997), ale przede wszystkim stanowią ważny element w badaniach nad niską płodnością.

Badacze zaobserwowali, że w krajach rozwiniętych, gdzie liczba urodzeń znacząco się obniżyła, mamy do czynienia z tak zwaną *fertility gap*, czyli różnicą pomiędzy pożądaną, chcianą, czy też idealną, a faktycznie posiadaną liczbą dzieci (np. Bongaarts 2001, Chesnais 1998, Goldstein i in. 2003, Testa i Grilli 2006). Innymi słowy, istnieją przesłanki, aby przypuszczać, że część zamierzeń prokreacyjnych nie jest realizowana. Chesnais (1998) nazywa to „ukrytym popytem na wsparcie polityki społecznej dla rodzin” (*latent demand for family support*, s. 96). Zrozumienie powodów, dla których ludzie mają mniej dzieci niż chcą, czyli powodów dla których nie realizują swoich intencji w tym zakresie, pozwoli na określenie działań, które mogą prowadzić do zwiększenia liczby urodzeń.

Zauważono ponadto, że również same pragnienia i zamierzenia prokreacyjne ulegają zmianie. Chociaż nadal istnieje rozbieżność pomiędzy tym, jaka jest pożądana lub idealna liczba dzieci w rodzinie, a tym ile dzieci się faktycznie rodzi – to kolejne pokolenia chcą mieć coraz mniejsze rodziny (Goldstein i in. 2003, Lutz i in. 2005).

---

¹ Opracowanie powstało w ramach projektu „Panelowe badanie przemian relacji między pokoleniami, w rodzinie oraz między kobietami i mężczyznami: Generacje, rodziny i płeć kulturowa – GGS-PL (pierwsza runda badania)”, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki (projekt badawczy międzynarodowy niewspółfinansowany, 554/N-UNECE/2009/0) i realizowanego w Instytucie Statystyki i Demografii Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie.

Ważne jest zatem nie tylko zrozumienie tego, jak intencje są realizowane (bądź nie), ale również tego, jakie czynniki determinują ich kształtowanie się.

Określenie tego, jakie intencje dominują w społeczeństwie stanowi również cenną informację z punktu widzenia przewidywania trendów urodzeń w kolejnych latach. Nawet jeżeli weźmiemy pod uwagę, że nie wszystkie plany prokreacyjne są realizowane oraz nie wszystkie ciąży są planowane, pomiar intencji dostarcza nam informacji odnośnie do ogólnego nastawienia ludzi, do planowania rodzicielstwa.

Analiza intencji i zamierzeń dotyczących posiadania potomstwa jest ważnym elementem międzynarodowego projektu Generacje i Płeć Kulturowa (*Generations and Gender Programme – GGP*), który obejmuje realizację trzech rund badania panelowego (*Generations and Gender Survey – GGS*) (Kotowska i Jóźwiak 2011). Dane pozyskane w pierwszej rundzie badania, zrealizowanego w Polsce na przełomie lat 2010 i 2011 (GGS-PL), pozwalają na dokonanie charakterystyki zamierzeń prokreacyjnych w populacji, a także na analizę leżących u ich podłoża czynników. Dane pozyskane w drugiej rundzie badania umożliwią w przyszłości analizę stopnia realizacji tych intencji oraz czynników, które mogły w ich realizacji przeszkodzić lub im sprzyjać.

Niniejsze opracowanie stanowi pierwszy krok w kierunku lepszego zrozumienia intencji prokreacyjnych Polaków i Polek. Po pierwsze, przyjrzymy się krótko- i długoterminowym intencjom prokreacyjnym respondentów pierwszej rundy badania GGS-PL. Następnie skoncentrujemy się na zamierzeniach posiadania dziecka w ciągu najbliższych trzech lat u osób bezdzietnych oraz osób z jednym dzieckiem. Nadrzędnym celem tych analiz jest znalezienie odpowiedzi na pytanie: kto planuje mieć dzieci do roku 2015, a zwłaszcza kto zamierza mieć pierwsze lub drugie dziecko?

INTENCJE PROKREACYJNE

Pytania dotyczące intencji prokreacyjnych znajdują się w dziale szóstym ankiety GGS-PL dotyczącym płodności. Pytania tego działu nie były zadawane wszystkim respondentom. Nie kierowano ich do: kobiet w wieku powyżej 49 lat, następnie do mężczyzn, których partnerka jest w wieku powyżej 49 lat oraz do samotnych mężczyzn w wieku powyżej 49 lat. Respondenci byli pytani o zamiar posiadania (kolejnego) dziecka w ciągu najbliższych trzech lat: najpierw o zamiar posiadania dziecka biologicznego (pytanie 120), a następnie o plany adopcyjne (pytanie 121). Osoby, które nie wyraziły zamiaru posiadania dziecka w ciągu następnych trzech lat (ani biologicznego, ani adopcyjnego), były dodatkowo pytane, czy w ogóle zamierzają mieć dzieci (pytanie 122). We wszystkich pytaniach respondent mógł wybrać jedną z czterech opcji odpowiedzi: „zdecydowanie nie”, „prawdopodobnie nie”, „prawdopodobnie tak” oraz „zdecydowanie tak”. Przedmiotem zainteresowania w niniejszym opracowaniu są intencje dotyczące dzieci biologicznych. Zamiar adopcji dziecka

w ciągu najbliższych 3 lat wyraziło zaledwie niecałe 1,5% respondentów, często równoległe do zamiaru posiadania dziecka biologicznego.

W pierwszym kroku, aby uwzględnić zarówno krótko- jak i długoterminowe intencje prokreacyjne, utworzono nową zmienną, łączącą odpowiedzi na pytanie 120 (zamiar posiadania dziecka w ciągu najbliższych trzech lat) i 122 (zamiar posiadania dziecka później, w przypadku gdy respondent nie zamierza mieć dziecka w ciągu najbliższych trzech lat). Na podstawie tych dwóch pytań, każdy badany został zakwalifikowany do jednej z sześciu kategorii:

1. **Zdecydowanie nie zamierza mieć dzieci w ogóle** – osoby, które zdecydowanie nie zamierzają mieć dziecka w ciągu najbliższych trzech lat i zdecydowanie nie zamierzają mieć dziecka w ogóle.
2. **Prawdopodobnie nie zamierza mieć dzieci w ogóle** – osoby, które zdecydowanie lub prawdopodobnie nie zamierzają mieć dziecka w ciągu najbliższych trzech lat i prawdopodobnie nie zamierzają mieć dziecka w ogóle.
3. **Prawdopodobnie zamierza mieć dzieci w dalszej przyszłości** – osoby, które zdecydowanie lub prawdopodobnie nie zamierzają mieć dziecka w ciągu najbliższych trzech lat, ale prawdopodobnie zamierzają mieć dzieci później.
4. **Zdecydowanie zamierza mieć dzieci w dalszej przyszłości** – osoby, które zdecydowanie lub prawdopodobnie nie zamierzają mieć dziecka w ciągu najbliższych trzech lat, ale zdecydowanie zamierzają mieć dzieci później.
5. **Prawdopodobnie zamierza mieć dzieci w ciągu trzech lat** – osoby, które zadeklarowały, że prawdopodobnie zamierzają zostać rodzicami w ciągu najbliższych trzech lat w pytaniu 120 (osobom tym nie było zadawane pytanie 122).
6. **Zdecydowanie zamierza mieć dzieci w ciągu trzech lat** – osoby, które zadeklarowały, że zdecydowanie zamierzają zostać rodzicami w ciągu najbliższych trzech lat w pytaniu 120 (osobom tym nie było zadawane pytanie 122).

Tablica 1. Krótko- i długoterminowe zamierzenia prokreacyjne kobiet i mężczyzn (% respondentów)

Zamiar posiadania potomstwa	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem
Zdecydowanie nie zamierza mieć (więcej) dzieci w ogóle	31,9	39,0	35,7
Prawdopodobnie nie zamierza mieć (więcej) dzieci w ogóle	18,8	18,0	18,3
Prawdopodobnie zamierza mieć (więcej) dzieci w dalszej przyszłości	17,2	12,5	14,7
Zdecydowanie zamierza mieć (więcej) dzieci w dalszej przyszłości	6,7	6,5	6,6
Prawdopodobnie zamierza mieć (więcej) dzieci w ciągu 3 lat	16,7	14,8	15,7
zdecydowanie zamierza mieć (więcej) dzieci w ciągu 3 lat	8,8	9,2	9,1
N = 9396	100	100	100

W badaniu uczestniczyło łącznie 19 987 respondentów (8409 mężczyzn i 11 578 kobiet), z czego niemal połowa (49%) spełniało kryteria dla zadania pytań z działu szóstego. Do działu tego zostały zakwalifikowane 9852 osoby (4539 mężczyzn i 5313 kobiet), spośród których niemal wszyscy (98% – 9658 badanych) udzielili odpowiedzi na pytania o intencje prokreacyjne. Określenie zarówno krótko- jak i długoterminowych intencji prokreacyjnych możliwe było dla 9396 osób badanych.

Tablica 2. Krótko- i długoterminowe zamierzenia prokreacyjne respondentów według posiadanych liczby dzieci (% respondentów)

Zamiar posiadania potomstwa	Osoby bezdzietne	1 dziecko	2 dzieci	3 i więcej dzieci	Ogółem
Zdecydowanie nie zamierza mieć (więcej) dzieci w ogóle	7,9	27,1	60,9	76,6	35,7
Prawdopodobnie nie zamierza mieć (więcej) dzieci w ogóle	8,9	20,8	28,9	20,4	18,3
Prawdopodobnie zamierza mieć (więcej) dzieci w dalszej przyszłości	30,8	9,9	3,0	0,3	14,7
Zdecydowanie zamierza mieć (więcej) dzieci w dalszej przyszłości	15,6	2,8	0,1	0,1	6,6
Prawdopodobnie zamierza mieć (więcej) dzieci w ciągu 3 lat	23,8	23,0	5,5	1,6	15,7
Zdecydowanie zamierza mieć (więcej) dzieci w ciągu 3 lat	13,0	16,4	1,6	1,0	9,1
N = 9396	100	100	100	100	100

Jak widać, zdecydowana większość osób badanych nie zamierza (zdecydowanie lub prawdopodobnie) mieć kolejnego dziecka. Rozkład intencji jest jednak bardzo różny w zależności od tego, czy respondenci posiadali już własne potomstwo. Większość osób bezdzietnych zamierza mieć dzieci, jednak decyzja ta jest raczej odkładana na późniejszy okres życia. Z kolei, wśród osób z przynajmniej dwójką dzieci zamiar posiadania kolejnego dziecka deklarują już tylko nieliczni.

Należy zauważyć, że próba obejmuje osoby w wieku od 18 do 49 lat. Choć wiek, w którym kobiety rodzą (pierwsze, czy też kolejne) dzieci systematycznie się podnosi, część z respondentów objętych badaniem wkroczyła w wiek, kiedy już nie mogą mieć potomstwa. Ponieważ celem niniejszego opracowania jest znalezienie odpowiedzi na pytanie, kto planuje mieć dzieci do roku 2015, osoby z najstarszych grup wieku rozrodczego (40–44 i 45–49 lat) zostaną pominięte w dalszych rozważaniach. Ponadto analizie poddane zostaną jedynie osoby bezdzietne i posiadające jedno dziecko, ponieważ przede wszystkim ci respondenci planują dalsze potomstwo.

Podsumowując, w dalszej części opracowania skoncentrujemy się na respondentach bezdzietnych wieku poniżej 40 lat oraz respondentach, którzy mają jedno dziecko i których wiek nie przekroczył 45 lat. Podstawowe informacje o tej próbie, opracowane na podstawie danych ważonych, zostały przedstawione w tablicy poniżej.

Tablica 3. Charakterystyka grupy osób badanych ze względu na ich zamierzenia prokreacyjne

Zmienna	Kategorie	Bezdzietni w wieku 18–39 lat (N = 3133)	Z jednym dzieckiem w wieku 18–44 (N = 2000)
Płeć	Mężczyźni	53,9	41,0
	Kobiety	46,1	59,0
Wiek	Ponizej 20 lat	19,3	0,7
	20–24	36,8	11,3
	25–29	25,4	24,6
	30–34	12,8	26,9
	35–39	5,8	21,6
	40–44	-	15,0
Miejsce zamieszkania	Wieś	32,8	29,5
	Miasto	67,2	70,5
Wykształcenie	Podstawowe, gimnazjalne, bez wykształcenia	17,1	5,9
	Zasadnicze zawodowe	12,3	21,9
	Średnie zawodowe	16,1	23,3
	Średnie ogólnokształcące i policealne	27,1	15,4
	Licencjackie, magisterskie (lub równoważne), doktorat	27,4	33,5
Status związku*	Nie ma partnera(ki)	65,7	10,2
	Ma partnera(kę), ale nie mieszkają razem	14,3	3,4
	Mieszka z partnerem(ką) (związek nieformalny)	8,1	11,9
	Mieszka z żoną / mężem	11,9	74,4

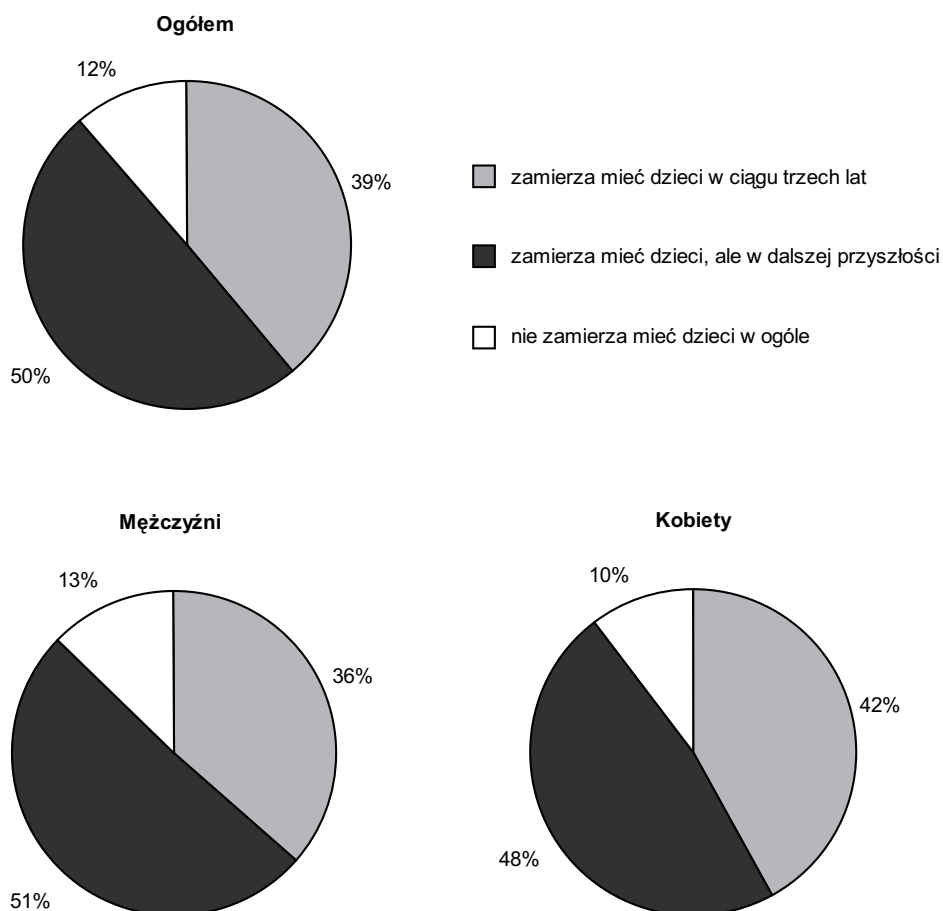
* Status związku został określony na podstawie składu gospodarstwa domowego oraz odpowiedzi na pytanie, czy respondent(ka) pozostaje w związku z osobą, z którą aktualnie nie mieszka? Status „nie ma partnera(ki)” obejmuje również osoby rozwiedzione i owdowiałe. W przypadku partnera(ki) poza gospodarstwem domowym, stan cywilny nie był brany pod uwagę, do kategorii włączono również osoby, które pozostają z związku małżeńskim, ale których współmałżonek(ka) nie mieszka z nimi.

Na wykresach poniżej przedstawione zostały intencje długo- i krótkoterminowe osób bezdzietnych i z jednym dzieckiem. Bezdziетne kobiety częściej niż bezdzietni mężczyźni deklarują zamiar urodzenia dziecka w ciągu najbliższych trzech lat, jednak takich osób jest w obu grupach mniej niż tych, które odraczą decyzję o dziecku poza ten horyzont czasowy (blisko co druga osoba). W przybliżeniu co dziesiąty respondent bez dzieci deklarował, że nie chce mieć dzieci w ogóle (nieco częściej mężczyźni niż kobiety).

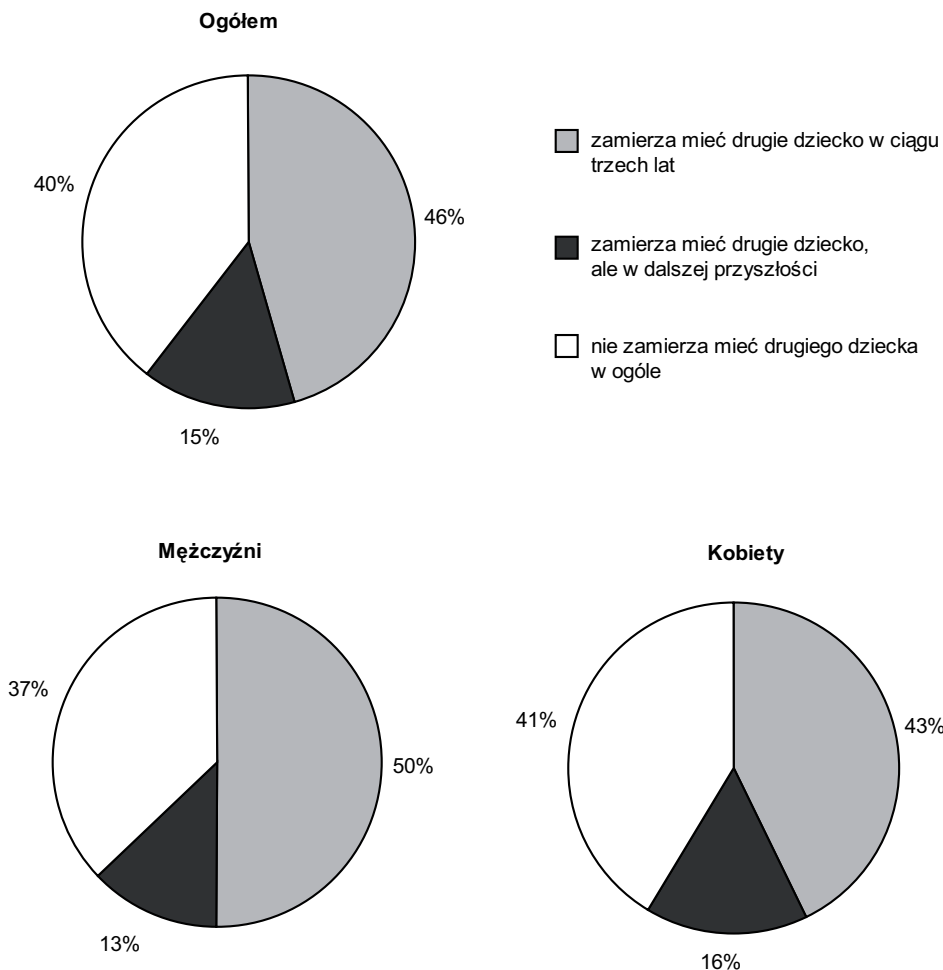
Wśród rodziców jednego dziecka blisko 40% zamierza poprzestać na jednym dziecku (częściej matki niż ojcowie), ale zdecydowanie dominują osoby, które zamierzają powiększyć rodzinę w kolejnych trzech latach, przy czym taką chęć częściej wyrażają ojcowie. Z kolei matki jednego dziecka częściej deklarują zamiar powiększenia rodziny w dalszej przyszłości.

W kolejnej części tekstu skoncentrujemy się już tylko na intencjach krótkoterminowych tych respondentów, czyli zamiarze posiadania dziecka w ciągu kolejnych 3 lat.

Rysunek 1. Krótko- i długoterminowe intencje posiadania dziecka według płci (osoby bezdzietne w wieku 18–39 lat)

Rysunek 2. Krótko- i długoterminowe intencje posiadania drugiego dziecka według płci (osoby w wieku 18-44 lat posiadające dziecko)

INTENCJE KRÓTKOTERMINOWE – KTO PLANUJE DZIECI W CIĄGU NASTĘPNYCH TRZECH LAT?

Określenie intencji krótkoterminowych było możliwe w przypadku 3072 osób bezdzietnych (18–39 lat) oraz 1975 osób z jednym dzieckiem (18–44 lata). Zamiar posiadania dziecka w ciągu najbliższych trzech lat zadeklarowało 38,3% osób bezdzietnych (13,5% – zdecydowanie, 24,8% – prawdopodobnie) oraz 44% osób z jednym dzieckiem (18,5% – zdecydowanie, 25,8% – prawdopodobnie).

Tablica 4. Intencje krótkoterminowe osób bezdzietnych i rodziców jednego dziecka według płci

Zamiar posiadania potomstwa w ciągu trzech lat	Osoby bezdzietne (18–39 lat)			Rodzice z jednym dzieckiem (18–44 lata)		
	Mężczyźni	Kobiety	Razem	Mężczyźni	Kobiety	Razem
Zdecydowanie nie	33,0	33,1	33,0	25,2	35,2	31,1
Prawdopodobnie nie	31,3	25,7	28,7	26,3	23,4	24,6
Prawdopodobnie tak	24,2	25,5	24,8	28,9	23,6	25,8
Zdecydowanie tak	11,5	15,7	13,5	19,6	17,8	18,5
Razem	100	100	N = 3072	100	100	N = 1975

Chociaż znacząca grupa osób planuje kolejne dziecko w ciągu kolejnych trzech lat, częściej są to zamierzenia formułowane jako „prawdopodobne”, a nie „zdecydowane”. Większy poziom zdecydowania charakteryzuje intencje odnośnie do drugiego dziecka. Od jakich czynników zależy to, jakie intencje są formułowane? Analiza rozkładów intencji prokreacyjnych w różnych grupach wieku, wśród osób samotnych i pozostających w różnych typach związków, a także o różnym poziomie wykształcenia i miejscu zamieszkania zmierza do uzyskania odpowiedzi na to pytanie.

WIEK

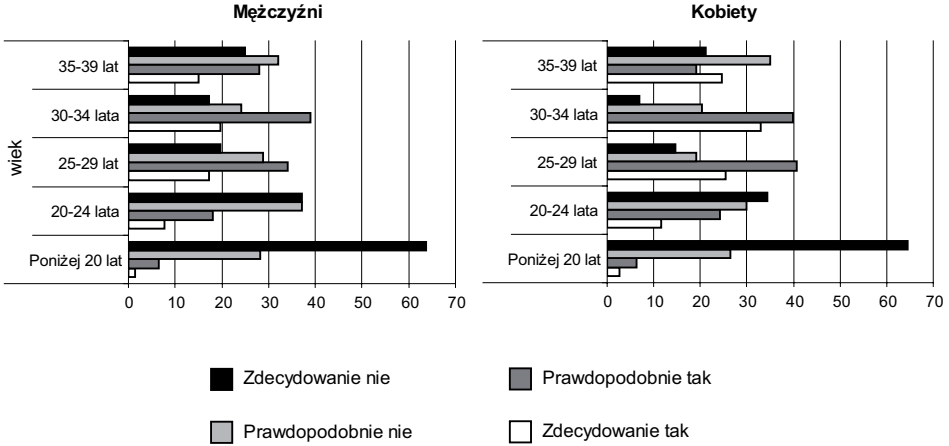
Wiek jest zmienną bardzo silnie różnicującą intencje prokreacyjne osób badanych. Zarówno bezdzietne kobiety, jak i bezdzietni mężczyźni do 24 roku życia nie planują potomstwa w najbliższym okresie czasu. Zamiar zostania rodzicem w ciągu najbliższych trzech lat jest najczęściej deklarowany przez osoby w wieku 25–34, przy czym u kobiet w tych grupach wieku intencje pozytywne zdecydowanie dominują nad negatywnymi, podczas gdy u mężczyzn nie zaobserwowano tak dużej różnicy. W najwyższych grupach wieku negatywne intencje ponownie zaczynają dominować. Najwyraźniej osoby, które nie doczekały się potomstwa do 35 roku życia, zaczynają wycofywać się z planów prokreacyjnych. Na uwagę zasługuje jednak fakt, że wśród kobiet w wieku 35–39 lat znacząca ich część nadal deklaruje zamiar posiadania dziecka (ponad 40%). Może to oznaczać, że normy dotyczące wieku rodzenia pierwszego dziecka zmieniają się (Mynarska 2010), bowiem kobiety biorą pod uwagę możliwość urodzenia dziecka po ukończeniu 30 albo nawet 35 roku życia.

Podobny wpływ wieku możemy zaobserwować w przypadku osób z jednym dzieckiem, jednak pozytywne intencje zaczynają przeważać u tych respondentów już w grupie wieku 20–24 lat. Najwyraźniej osoby, które relatywnie wcześnie zdecydowały się na pierwsze dziecko, dość szybko planują powiększyć rodzinę. Na uwagę zasługuje również fakt, że kobiety w wieku 35 lat i więcej w znaczącej większości

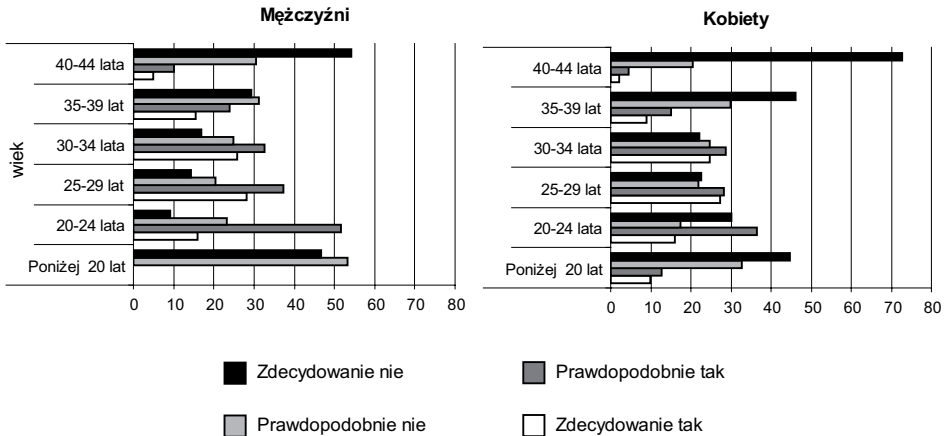

nie planują już kolejnego dziecka. O ile ponad 40% bezdzietnych kobiet w wieku 35–39 deklarowała chęć urodzenia dziecka, wśród matek w tym wieku, które mają już jedno dziecko, zaledwie 24% planuje kolejne. Interesujący jest również fakt, że wśród rodziców jednego dziecka ojcowie częściej deklarują intencje przejścia do drugiego dziecka niż matki.

Rysunek 3. Zamiary posiadania pierwszego dziecka w ciągu kolejnych trzech lat według płci

Rysunek 4. Zamiary posiadania drugiego dziecka w ciągu kolejnych trzech lat według płci

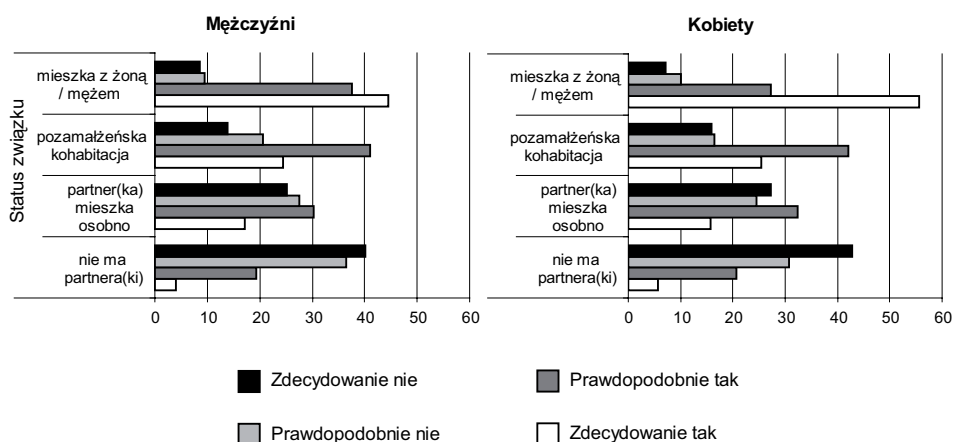
STATUS ZWIĄZKU

Drugą zmienną, która bardzo silnie różnicuje intencje prokreacyjne szczególnie u osób bezdzietnych jest status związku. Wpływ posiadania partnera (pozostawania w związku) jest zgodny z intuicją i wcześniejszymi badaniami (Liefbroer 2009, Philipov i in. 2006, Sobotka i Testa 2008). Brak zamierzeń prokreacyjnych (zarówno odnośnie do pierwszego jak, i drugiego dziecka) najczęściej występuje wśród osób niepozostających w związku.

W przypadku osób bezdzietnych wyraźnie widać, że intencje posiadania dziecka w bliskiej przyszłości są bardzo silnie związane z małżeństwem, chociaż już sam fakt wspólnego mieszkania z partnerem (partnerką) odgrywa istotną rolę. Osoby w związkach małżeńskich różnią się jednak od osób pozostających w związkach kohabitacyjnych stopniem zdecydowania w formułowaniu swoich zamiarów odnośnie do posiadania dzieci. Wśród kohabitantów przeważającą kategorią jest „prawdopodobnie zamierza mieć dzieci w ciągu trzech lat”, u osób z małżeństwie „prawdopodobnie” zmienia się w „zdecydowanie”. Dotychczasowe badania pokazały, że kohabitacja jest traktowana w Polsce jako etap przejściowy relacji, prowadzący do małżeństwa, które stanowi podstawową akceptowalną przestrzeń dla rodzicielstwa (Mynarska i Bernardi 2007, Mynarska i Matysiak 2010). Przedstawiony tutaj rozkład intencji prokreacyjnych u osób o różnym statusie związku ukazuje podobny schemat.

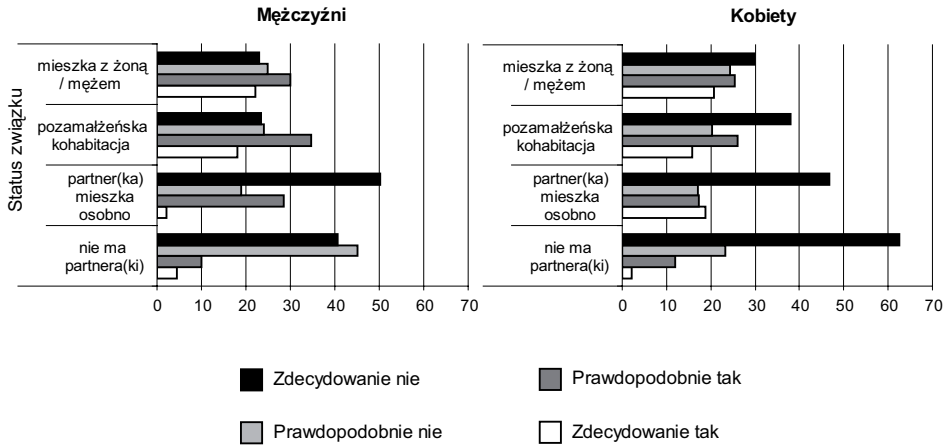
Na uwagę zasługuje również fakt, że kobiety w związku małżeńskim deklarują, że zdecydowanie zamierzają mieć dziecko w ciągu następnych trzech lat częściej niż ma to miejsce w przypadku żonatych mężczyzn. Wydaje się, że kobiety silniej łączą rodzicielstwo z małżeństwem niż mężczyźni.

Rysunek 5. Zamiary posiadania pierwszego dziecka w ciągu kolejnych trzech lat według płci i statusu związku

W przypadku osób posiadających dziecko małżeństwo nie ma już tak silnego wpływu na decyzję o następnym. Dużo większe znaczenie ma sam fakt posiadania partnera, z którym wspólnie w jednym gospodarstwie domowym wychowywane jest pierwsze dziecko. Pozytywne intencje posiadania drugiego dziecka wśród osób, które żyją w kohabitacji są tylko nieznacznie rzadsze niż wśród osób mieszkających ze współmałżonkiem (współmałżonką). U mężczyzn ta różnica jest niemal niedostrzegalna. Chociaż rodzicielstwo jest bardzo silnie związane z małżeństwem i tylko niecałe 12% osób z jednym dzieckiem pozostaje w związku nieformalnym, to wydaje się jednak, że brak ślubu nie stanowi dla tych osób przeszkody w planowaniu dalszego potomstwa.

Rysunek 6. Zamiary posiadania drugiego dziecka w ciągu kolejnych trzech lat według płci i statusu związku

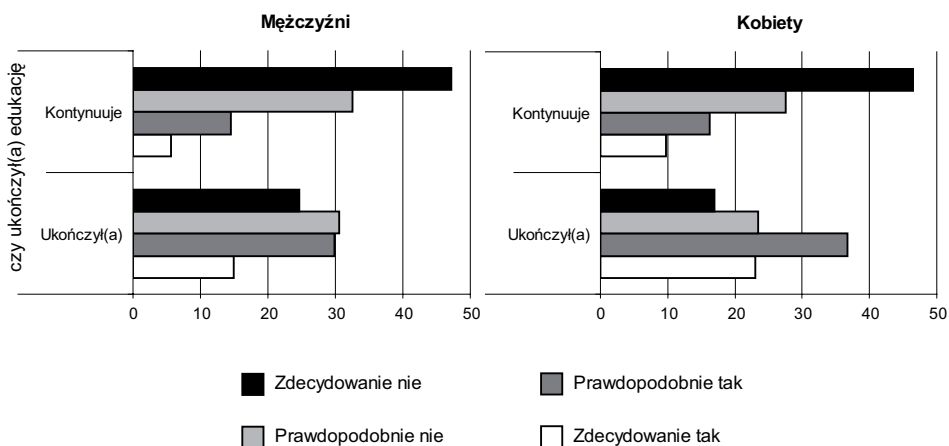
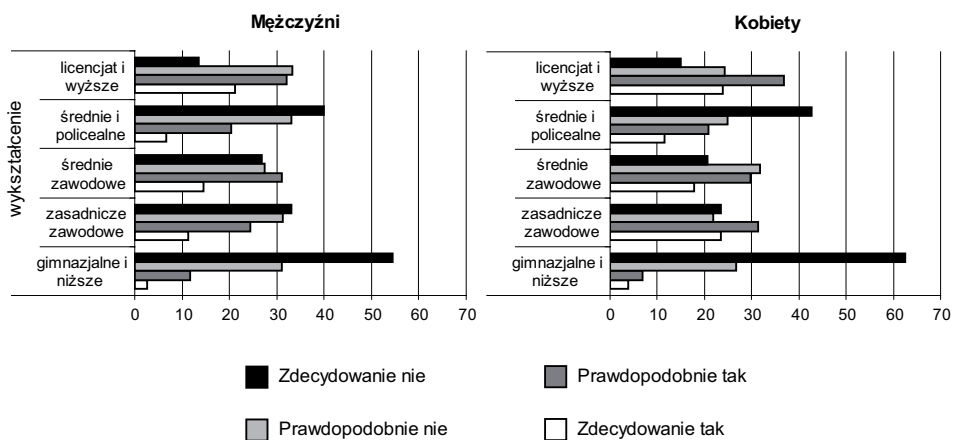

WYKSZTAŁCENIE

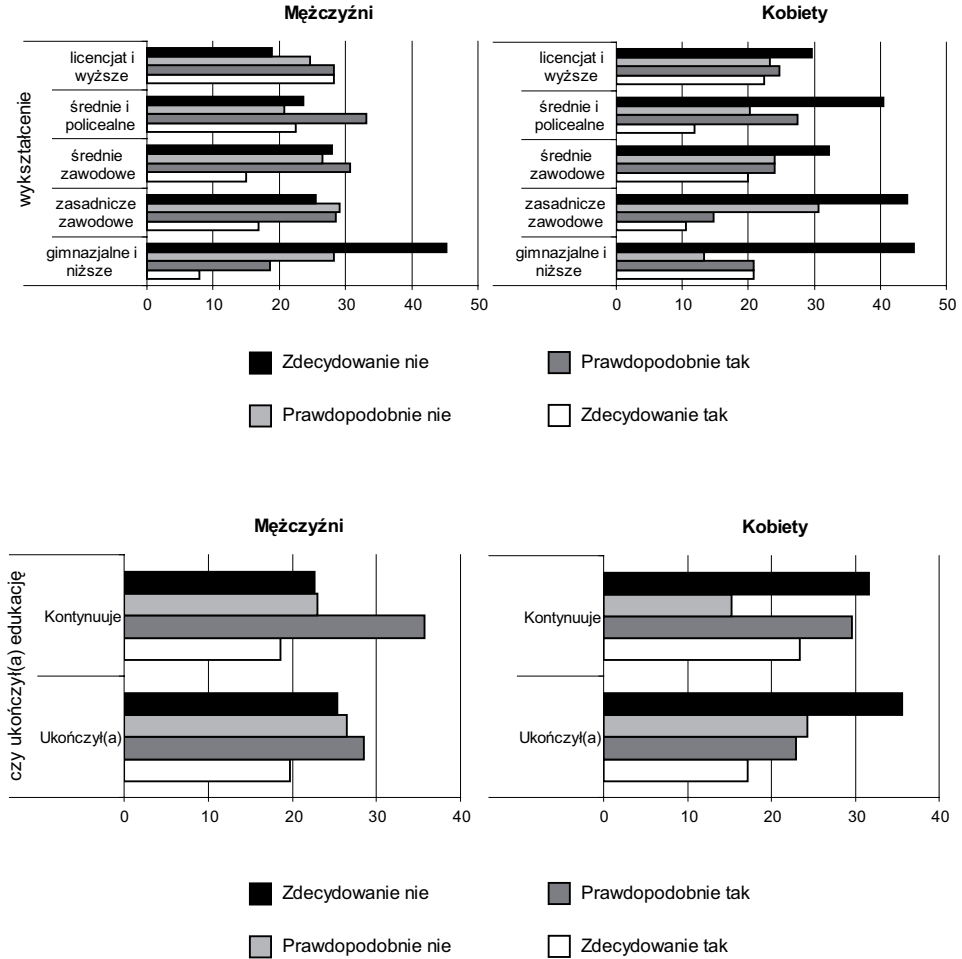
Wcześniejsze badania jednoznacznie pokazały, że wydłużona edukacja prowadzi do opóźniania rodzicielstwa (Billari i Philipov 2004, Philipov i in. 2006, Sobotka 2004). Dlatego w przypadku intencji krótkoterminowych sam fakt pozostawania w edukacji powinien mieć dużo większe znaczenie niż poziom ukończonego wykształcenia.

Rzeczywiście wśród osób bezdzietnych, które kontynuują edukację, tylko nieznacznie deklarują zamiar posiadania potomstwa w ciągu kolejnych trzech lat. Zależność ta nie jest widoczna w przypadku planowania drugiego dziecka. Wśród respondentów, którzy są już rodzicami, osoby z wyższym wykształceniem zdają się częściej planować kolejne dziecko.

Rysunek 7. Zamiary posiadania pierwszego dziecka w ciągu kolejnych trzech lat według płci i wykształcenia

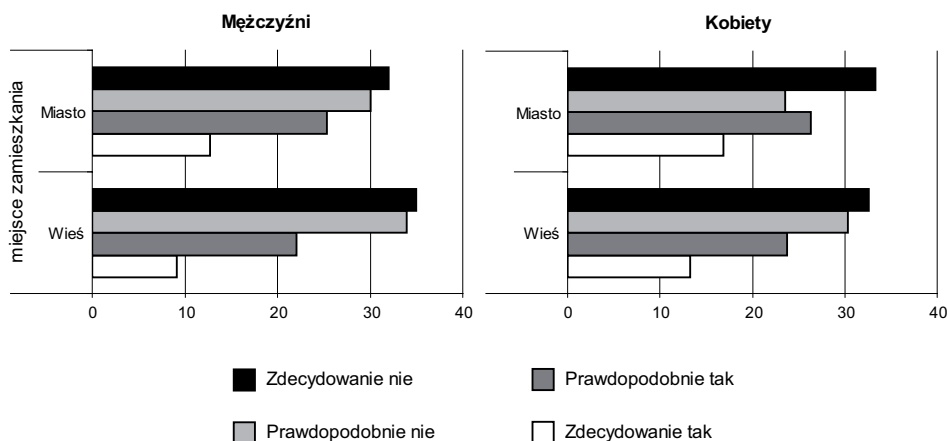
Rysunek 8. Zamiary posiadania drugiego dziecka w ciągu kolejnych trzech lat według płci i wykształcenia

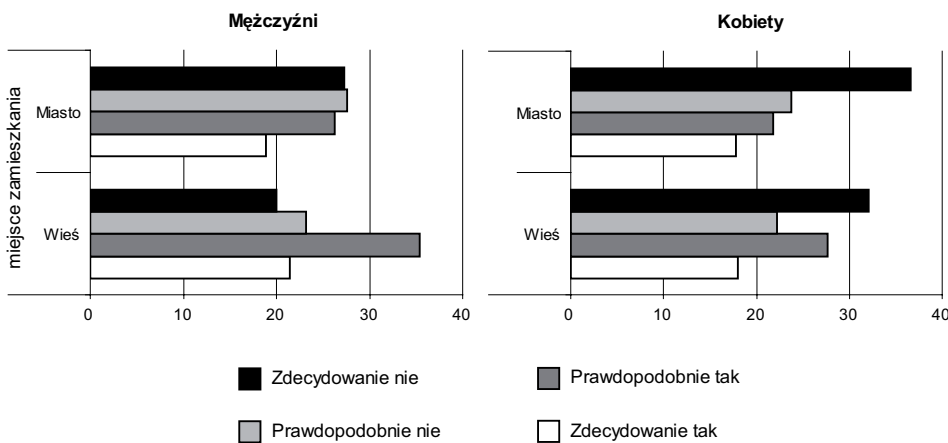
MIEJSCE ZAMIESZKANIA

Spadek liczby urodzeń w Polsce obserwujemy zarówno w miastach, jak i na wsi, jednak współczynniki płodności w regionach wiejskich pozostają wyższe od tych na obszarach miejskich (Kotowska i inni 2008). Warto zatem porównać intencje respondentów mieszkających na wsi i w mieście. Różnice nie są duże – osoby bezdziejne mieszkające w mieście deklarują zamiar posiadania dziecka w ciągu najbliższych trzech lat nieznacznie częściej niż mieszkańcy wsi, przeciwnie niż rodzice drugiego dziecka.

Rysunek 9. Zamiary posiadania pierwszego dziecka w ciągu kolejnych trzech lat według płci i miejsca zamieszkania

Rysunek 10. Zamiary posiadania drugiego dziecka w ciągu kolejnych trzech lat według płci i miejsca zamieszkania

PODSUMOWANIE

Wśród osób bezdzietnych intencje posiadania potomstwa wyraźnie związane są z osiągnięciem pewnego etapu w przebiegu życia: ukończenia edukacji, wstąpienia w związek małżeński i osiągnięcia odpowiedniego wieku. Na tym etapie szczególnie kobiety deklarują zdecydowany zamiar urodzenia dziecka. W odniesieniu do intencji dotyczących drugiego dziecka wiek respondentów oraz status ich związku nadal pozostają istotne. Jednak ciekawe jest, że to mężczyźni częściej deklarują zamiar

powiększenia rodziny, szczególnie mężczyźni mieszkający na wsi i legitymujący się przynajmniej średnim wykształceniem.

Uzyskane wyniki pokazują, że zamiar posiadania potomstwa w ciągu najbliższych trzech lat najczęściej zgłaszany był przez osoby pomiędzy 20 a 39 rokiem życia, niezależnie od tego, czy mówimy o pierwszym, czy o drugim dziecku. To przede wszystkim zachowania tej grupy wieku zadecydują o liczbie urodzeń w Polsce do roku 2015. Na uwagę zasługuje fakt, że chociaż około połowa spośród tych respondentów planuje mieć potomstwo w ciągu najbliższych trzech lat, to większość z nich określa swoją intencję jako „prawdopodobną” a nie „zdecydowaną”. Również negatywne intencje nie są wyrażane z dużą pewnością i znacząca grupa osób deklaruje, że „prawdopodobnie” nie zamierza posiadać dziecka. W ostatniej części niniejszego opracowania dokonamy zatem porównań pomiędzy osobami w wieku 20–39 lat, deklarującymi różne intencje prokreacyjne. Analizy te mają na celu znalezienie czynników, które mogą wpływać na rodzaj i stopień pewności deklarowanych intencji.

CHARAKTERYSTYKA OSÓB DEKLARUJĄCYCH RÓŻNE INTENCJE PROKREACYJNE

Intencje posiadania dziecka w ciągu najbliższych trzech lat deklarują głównie osoby w wieku 20–39 lat bezdzietne lub posiadające jedno dziecko. W większości są to osoby mieszkające w mieście, dość dobrze wykształcone. Wyjątek stanowią mężczyźni posiadający jedno dziecko i planujący kolejne – w tej grupie stosunkowo licznie reprezentowani są również ojcowie z wykształceniem zawodowym (zasadniczym lub średnim). Wśród respondentów planujących pierwsze dziecko przeważają kobiety, wśród respondentów planujących drugie dziecko – mężczyźni stanowią dominującą grupę. Osoby te stanowią grupę, która powinna leżeć w centrum zainteresowań polityki rodzinnej w najbliższych latach, bowiem ich zachowania zdeterminują poziom płodności w tym czasie. Należy zastanowić się, jakie czynniki wpływają na kształtowanie się ich intencji prokreacyjnych i realizację tych intencji.

W przypadku osób bezdzietnych, ukończenie edukacji oraz zawarcie związku małżeńskiego stanowią istotne bodźce dla bardziej zdecydowanych planów prokreacyjnych. Jakie inne czynniki mogą być istotne w tym procesie? Czym różnią się osoby, które zamierzają i nie zamierzają mieć potomstwa do roku 2015?

STATUS NA RYNKU PRACY I SYTUACJA MATERIALNA

Dla osób bezdzietnych można zaobserwować związek deklarowanych intencji ze statusem na rynku pracy. Wśród mężczyzn, którzy zdecydowanie nie zamierzają mieć dziecka w ciągu następnych trzech lat, niecała połowa jest zatrudniona lub samozatrudniona, zaś wśród tych, którzy zdecydowanie planują potomstwo – udział ten

wynosi aż 85%. Różnice są jeszcze wyraźniejsze wśród kobiet (odpowiednio około 33% i 77%). Dla obu płci zależność jest wyraźna: wśród osób planujących potomstwo, a szczególnie w przypadku respondentów wyrażających te intencje w sposób zdecydowany, obserwujemy większy udział osób pracujących niż w przypadku osób, które nie planują dziecka w najbliższej przyszłości. Jest to zgodne z wynikami wcześniejszych badań – Matysiak (2009) pokazała, że w Polsce praca zawodowa traktowana jest przez kobiety jako warunek konieczny macierzyństwa.

Jeżeli chodzi o planowanie drugiego dziecka, to sytuacja wygląda podobnie dla mężczyzn (negatywne intencje prokreacyjne są wyraźnie związane z bezrobociem mężczyzn), natomiast dla kobiet efekt ten znika. Wśród respondentek, które zamierzają mieć drugie dziecko w ciągu najbliższych trzech lat, znaczący jest z kolei udział kobiet, które pozostają na urlopie wychowawczym lub zajmują się domem. W ich przypadku to sytuacja zawodowa partnera może stanowić istotny czynnik decyzyjny.

Tablica 5. Osoby bezdzietne według rodzaju intencji prokreacyjnych i statusu na rynku pracy

Zamiar posiadania potomstwa w ciągu trzech lat	Zatrudniony	Samozatrudniony lub pomagający	Bezrobotny	Studiuje / uczy się	Inne	Ogółem
Mężczyźni						
Zdecydowanie nie	42,5	6,6	15,2	31,6	4,1	100
Prawdopodobnie nie	47,9	9,9	19,7	20,7	1,7	100
Prawdopodobnie tak	69,8	13,3	8,0	8,0	0,9	100
Zdecydowanie tak	76,3	9,0	9,3	4,8	0,5	100
Razem	56,2	9,8	13,9	18,1	2,0	100
Kobiety						
Zdecydowanie nie	27,9	4,7	10,3	52,2	4,9	100
Prawdopodobnie nie	47,2	4,1	13,1	32,8	2,8	100
Prawdopodobnie tak	61,9	6,6	15,9	14,7	0,8	100
Zdecydowanie tak	71,2	5,8	8,1	10,3	4,7	100
	52,0	5,4	12,3	27,2	3,0	100

Status na rynku pracy jest silnie związany z dochodami respondenta, warunkującymi jego ocenę sytuacji materialnej. Sprawdzono zatem, jak respondenci deklarujący różne intencje prokreacyjne różnią się ze względu na ocenę ogólnej sytuacji materialnej gospodarstwa domowego. Wykorzystano do tego pytanie: „Jak Pan(i) ocenia aktualną sytuację materialną gospodarstwa domowego, biorąc pod uwagę również dochody wnoszone przez innych jego członków do wspólnego budżetu?” W odpowiedzi na to pytanie respondenci byli proszeni o ocenę na sześciostopniowej

skali, jak ich gospodarstwo „wiąże koniec z końcem”: od „z dużą trudnością”, do „z dużą łatwością”. Wyniki przedstawiono na rys. 11. Różnice pomiędzy rozkładami odpowiedzi osób, deklarujących różne intencje prokreacyjne, oceniono za pomocą testu Kruskalla-Wallisa ze względu na niespełnione założenia dla analizy wariancji.

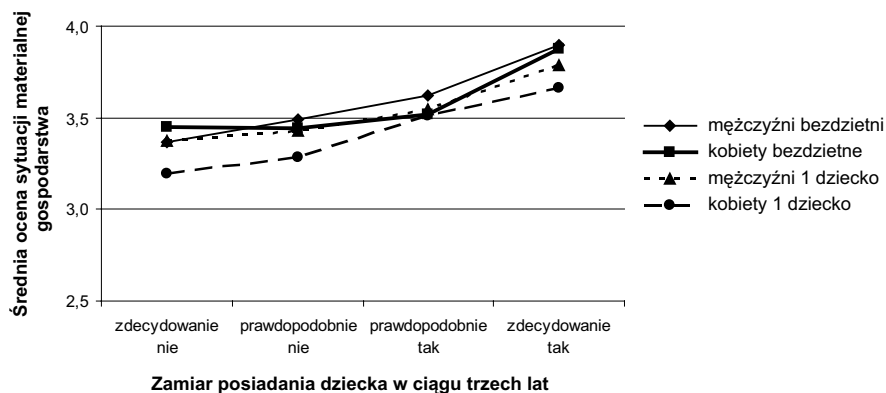
Tablica 6. Osoby z jednym dzieckiem według intencji prokreacyjnych i statusu na rynku pracy

Zamiar posiadania potomstwa w ciągu trzech lat	Zatrudniony	Samozatrudniony lub pomagający	Bezrobotny	Studiuje / uczy się	Inne	Ogółem
Mężczyźni						
Zdecydowanie nie	64,8	17,2	17,1	0,3		100
Prawdopodobnie nie	78,2	15,2	5,5	0,6		100
Prawdopodobnie tak	82,0	11,3	6,0			100
Zdecydowanie tak	71,0	21,8	3,9		2,2	100
Razem	75,3	15,8	7,5	0,2	0,5	100
Kobiety						
Zdecydowanie nie	50,3	7,9	13,6	1,7	24,8	100
Prawdopodobnie nie	53,8	6,0	11,9	0,6	26,5	100
Prawdopodobnie tak	39,3	6,5	14,3	1,8	36,7	100
Zdecydowanie tak	46,4	9,6	8,3	2,0	33,1	100
	47,4	7,4	12,3	1,5	30,1	100

Tablica 7. Respondenci według intencji prokreacyjnych i zadowolenia z sytuacji materialnej

Zamiar posiadania potomstwa w ciągu trzech lat	Bezdzietni		Rodzice z 1 dzieckiem	
	Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety
Zdecydowanie nie	3,37	3,45	3,38	3,19
Prawdopodobnie nie	3,49	3,44	3,43	3,28
Prawdopodobnie tak	3,62	3,52	3,55	3,51
Zdecydowanie tak	3,90	3,87	3,78	3,66
Chi-kwadrat	31,687	24,260	8,474	19,049
df	3	3	3	3
p	0,00	0,00	0,04	0,00

Rysunek 11. Intencje prokreacyjne a zadowolenie z sytuacji materialnej osób bezdzietnych i rodziców jednego dziecka

Wyraźnie widać, że wśród osób obojga płci zarówno bezdzietnych, jak i z jednym dzieckiem pozytywne intencje posiadania kolejnego dziecka formułowane z większym zdecydowaniem związane są z dobrą oceną sytuacji materialnej.

POSTRZEGANE KONSEKWENCJE RODZICIELSTWA

W ostatnim kroku analiz przyjrzymy się wybranym konsekwencjom rodzicielstwa, postrzeganym przez respondentów, którzy deklarują różne intencje prokreacyjne. W ankiecie znalazło się szereg pytań dotyczących tego, jak – zdaniem osób badanych – posiadanie dziecka (pierwszego lub kolejnego) wpłynie na ich życie? Respondenci byli pytani, między innymi, o to, jak ich zdaniem urodzenie kolejnego dziecka w ciągu najbliższych trzech lat wpłynie na ich „możliwości robienia tego,

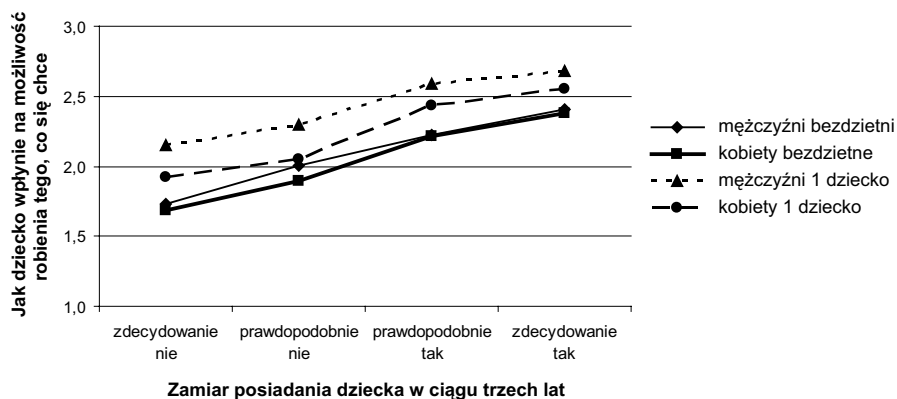
Tablica 8. Intencje prokreacyjne a ocena wpływu urodzenia (kolejnego) dziecka w ciągu najbliższych trzech lat na możliwość robienia tego, co się chce

Zamiar posiadania potomstwa w ciągu trzech lat	Bezdzietni		Rodzice z 1 dzieckiem	
	Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety
Zdecydowanie nie	1,73	1,69	2,15	1,92
Prawdopodobnie nie	2,00	1,90	2,29	2,05
Prawdopodobnie tak	2,22	2,22	2,59	2,43
Zdecydowanie tak	2,41	2,38	2,68	2,55
Chi-kwadrat	143,658	135,704	50,349	116,168
df	3	3	3	3
p	0,00	0,00	0,00	0,00

co się chce”. Możliwy był wybór odpowiedzi na skali pięciostopniowej od „znacznie gorzej” do „znacznie lepiej”, odpowiedź środkowa (trzy) oznaczała, że dziecko nie będzie miało żadnego wpływu na ten aspekt życia.

Wyniki przedstawione poniżej pokazują, że wśród wyodrębnionych grup respondentów pozytywne i bardziej zdecydowane intencje posiadania kolejnego dziecka związane są z przekonaniem, że dziecko nie ograniczy w znaczący sposób ‘wolności’ rodziców. Warto przy tym zaznaczyć, że o ile wśród osób bezdzietnych opinie są zbliżone dla kobiet i mężczyzn, o tyle matki jednego dziecka zdecydowanie wyraźniej odczuwają ograniczenie ich swobody działania niż ojcowie.

Rysunek 12. Intencje prokreacyjne a ocena wpływu urodzenia (kolejnego) dziecka w ciągu najbliższych trzech lat na możliwość robienia tego, co się chce

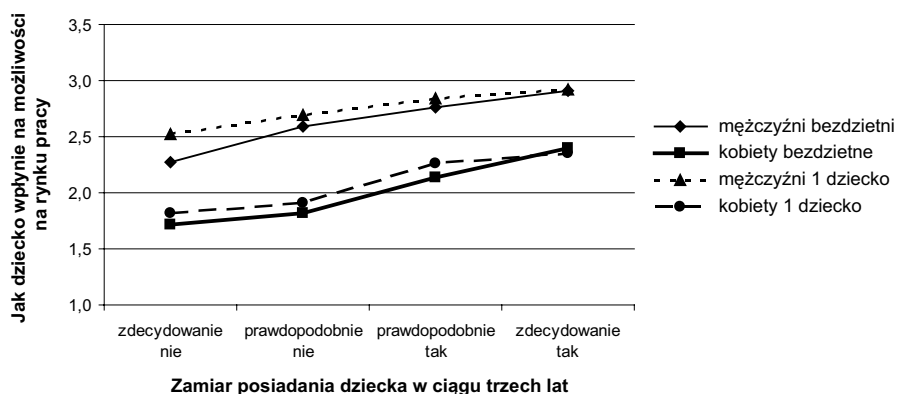
Tablica 9. Intencje prokreacyjne a ocena wpływu urodzenia (kolejnego) dziecka w ciągu najbliższych trzech lat na możliwości na rynku pracy

Zamiar posiadania potomstwa w ciągu trzech lat	Bezdzietni		Rodzice z 1 dzieckiem	
	Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety
Zdecydowanie nie	2,27	1,72	2,52	1,82
Prawdopodobnie nie	2,59	1,82	2,70	1,91
Prawdopodobnie tak	2,76	2,13	2,84	2,26
Zdecydowanie tak	2,91	2,39	2,92	2,35
Chi-kwadrat	131,679	131,755	40,104	88,214
df	3	3	3	3
p	0,00	0,00	0,00	0,00

W podobny sposób respondenci oceniali wpływ dziecka na swoje możliwości na rynku pracy. Również tutaj pozytywne i bardziej zdecydowane intencje prokreacyjne związane są z przekonaniem, że dziecko nie zaszkodzi karierze zawodowej. Na

uwagę zasługuje jednak fakt, że chociaż kierunek zależności jest podobny u kobiet i u mężczyzn, kobiety zdecydowanie gorzej oceniają wpływ posiadania dziecka na swoje możliwości na rynku pracy.

Rysunek 13. Intencje prokreacyjne a ocena wpływu urodzenia (kolejnego) dziecka w ciągu najbliższych trzech lat na możliwości na rynku pracy

Przedstawione tutaj analizy odwołują się jedynie do dwóch przykładowych czynników, które mogą wpływać na kształtowanie się intencji prokreacyjnych. Konieczne są dalsze analizy, które umożliwią dogłębne zrozumienie decyzji o posiadaniu dziecka.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Niniejsze opracowanie stanowi pierwszą próbę podsumowania wstępnych analiz intencji prokreacyjnych Polaków i Polek na podstawie danych z pierwszej rundy badania GGS-PL. Nie jest to jeszcze próba całościowego spojrzenia na problem kształtowania się zamierzeń odnośnie posiadania potomstwa. Poniżej zestawione zostaną najważniejsze rezultaty przedstawionych tutaj analiz oraz płynące z nich wnioski.

Intencje dotyczące posiadania (kolejnego) dziecka w perspektywie najbliższych trzech lat lub później są silnie uzależnione od liczby już posiadanych dzieci. Na uwagę zasługuje fakt, że wśród respondentów posiadających dwoje lub więcej dzieci, bardzo mało osób deklaruje chęć posiadania kolejnego dziecka. Sugeruje to, że intencje posiadania dużej rodziny są w społeczeństwie polskim bardzo rzadkie.

Jeżeli chodzi o intencje pozostania bezdzietnym, zamiar rezygnacji z potomstwa w ogóle (wyrażony z różnym stopniem pewności) zadeklarowało 11,5% osób bezdzietnych w wieku 18–39 lat. Podobny poziom intencji pozostania bezdzietnym

dla tej grupy wiekowej został zanotowany w badaniu IPPAS w roku 2001 (Sobotka i Testa 2008). Wydaje się zatem, że nie obserwujemy w Polsce gwałtownego wzrostu liczby osób, które nie planują posiadania dzieci w ogóle. Należy jednak pamiętać, że pytania w tych badaniach nie są w pełni porównywalne. Ponadto w obu badaniach można zaobserwować znaczący poziom niepewności respondentów odnośnie do ich intencji prokreacyjnych. Warto też zauważyć, że na tle innych krajów europejskich objętych badaniem w 2001 roku, Polskę charakteryzował umiarkowany poziom planowanej bezdzietności. W badanych krajach zamiar rezygnacji z rodzicielstwa deklarowało od 3% do 25% kobiet oraz od 2% do niemal 30% mężczyzn (Sobotka i Testa 2008, s. 219).

Intencje prokreacyjne osób w wieku 18–44 lat i ich realizacja są decydujące dla kształtowania się liczby urodzeń w Polsce, zatem ta populacja powinna być przedmiotem szczególnej uwagi w działaniach wspierających rodzicielstwo w Polsce. To ta grupa osób musi być lepiej rozpoznana ze względu na ich cechy i potrzeby, by dostosować do nich wprowadzane rozwiązania. Niniejsze opracowanie stanowi pierwszą próbę charakterystyki tych osób z punktu widzenia ich zamierzeń prokreacyjnych dotyczących pierwszego i drugiego dziecka w ciągu najbliższych trzech lat na podstawie danych pochodzących z badania GGS-PL.

Bezdzietność i intencje prokreacyjne wydają się być bardzo silnie związane ze statusem związku. Wśród bezdzietnych respondentów aż dwie trzecie nie ma partnera ani partnerki, a tylko 12% mieszka ze współmałżonkiem. Natomiast spośród osób bezdzietnych mieszkających ze współmałżonkiem ponad 80% zamierza mieć dziecko w ciągu następnych trzech lat. Niemniej, chociaż rodzicielstwo wydaje się być silnie związane z małżeństwem, już sam fakt wspólnego zamieszkania z partnerem (partnerką) prowadzi do formułowania intencji zostania rodzicem w najbliższej przyszłości. Interesujące jest to, że osoby żyjące w kohabitacji oraz osoby pozostające w związku małżeńskim różnią się od siebie przede wszystkim stopniem zdecydowania deklarowanych intencji prokreacyjnych. Osoby w związku nieformalnym „prawdopodobnie” zamierzają mieć dziecko w ciągu kolejnych trzech lat. U osób, które zawarły związek małżeński, „prawdopodobnie” zmienia się w „zdecydowanie”. Jest to zgodne z wcześniejszymi wynikami badań, które pokazują, że kohabitacja traktowana jest przez młodych ludzi w Polsce jako etap poprzedzający małżeństwo, a rodzicielstwo ściśle wiąże się ze sformalizowaniem związku. Zależność ta jest szczególnie silna dla kobiet.

Brak ślubu nie stanowi jednak znaczącej przeszkody dla planów posiadania drugiego dziecka. Rodzice jednego dziecka, którzy żyją w kohabitacji i stanowiący niewielką grupę, deklarują intencje powiększenia rodziny niemal równie często jak rodzice pozostający w związku małżeńskim.

Osoby bezdzietne w wieku 18–39 lat wiążą wyraźnie swe intencje posiadania potomstwa z osiągnięciem pewnego etapu w przebiegu życia: z ukończeniem edukacji, wstąpieniem w związek małżeński i z osiągnięciem odpowiedniego wieku. Na tym etapie szczególnie kobiety deklarują zdecydowany zamiar urodzenia dziecka.

Do populacji osób o decydującym znaczeniu dla kształtowania się liczby urodzeń w Polsce, których deklaracje prokreacyjne dotyczące pierwszego i drugiego dziecka są przedmiotem analiz, należą osoby mieszkające w większości w miastach, raczej dobrze wykształcone. Znaczący udział osób z zawodowym wykształceniem (zasadniczym lub średnim) występuje jedynie wśród mężczyzn planujących drugie dziecko. Intencje prokreacyjne mężczyzn dotyczące pierwszego dziecka formułowane są ostrożniej niż intencje kobiet, w przypadku planowania drugiego dziecka to kobiety są ostrożniejsze.

Intencje prokreacyjne wydają się silnie związane ze statusem na rynku pracy i sytuacją materialną respondentów. Osoby, które planują mieć pierwsze dziecko to w zdecydowanej większości osoby zatrudnione lub samozatrudnione. To samo dotyczy mężczyzn myślących o drugim dziecku: brak pracy wydaje się być znaczącą przeszkodą dla powiększenia rodziny. U kobiet taka zależność nie występuje przy deklaracji o zamiarach dotyczących drugiego dziecka. Wśród kobiet planujących kolejną ciążę niemal połowa nie pracuje (bezrobotna, zajmuje się domem, jest na urlopie wychowawczym). W ich przypadku zapewne to sytuacja zawodowa partnera będzie kluczowa dla planów i zachowań prokreacyjnych.

Intencje prokreacyjne wydają się również silnie związane z postrzeganymi konsekwencjami posiadania (kolejnego) dziecka, w szczególności z postrzeganym ograniczeniem swobody działania rodziców oraz z przewidywanym wpływem dziecka na sytuację rodziców na rynku pracy. Osoby, które deklarują zamiar posiadania dziecka (pierwszego lub drugiego) uważają, że decyzja ta nie ograniczy ich swobody działania ani ich perspektyw zawodowych. Sugeruje to, że ważnym determinantem decyzji prokreacyjnych Polaków i Polek jest możliwość godzenia obowiązków zawodowych i rodzicielskich. Ma to znaczenie zarówno dla mężczyzn, jak i dla kobiet, które jednak znacznie bardziej pesymistycznie oceniają wpływ macierzyństwa na ich sytuację na rynku pracy.

Należy pamiętać, że wszystkie przedstawione tutaj wyniki dotyczą intencji – tego, co respondenci planują w ciągu następnych trzech lat. Nie wszystkie osoby, które zamierzają mieć dziecko do 2015 roku rzeczywiście zostaną rodzicami. Jednak rozumiejąc lepiej, jakie czynniki wpływają na plany prokreacyjne Polaków i Polek, możliwe jest zaprojektowanie odpowiednich działań, które mogą ułatwić im realizację zamierzeń. Co więcej, osoby, które w badaniu deklarowały, że nie zamierzają mieć dzieci w ciągu najbliższych trzech lat, mogą w sprzyjających okolicznościach zmienić swoje zamierzenia, szczególnie jeśli intencje rezygnacji z dziecka do roku 2015 były formułowane jako „prawdopodobne”, a takie wyrażano stosunkowo często. Niektóre z tych intencji zmieniają się w sposób naturalny wraz ze wzrostem wieku osób badanych, w trakcie rozwoju związków. W innych przypadkach poprawa sytuacji na rynku pracy, ułatwienie godzenia obowiązków zawodowych z rodzinnymi, czy wsparcie matek w zapewnieniu opieki nad dziećmi mogą w znaczący sposób zwiększyć szansę na to, że nawet osoby, które obecnie nie planują dziecka do 2015 roku, zdecydują się na pierwsze lub kolejne dziecko. Zadaniem polityki

rodzinnej jest wpływające na warunki funkcjonowania rodzin, które sprzyjają takim decyzjom.

LITERATURA

- Billari F.C., Philipov D., 2004, *Education and the transition to motherhood: a comparative analysis of Western Europe*, European Demographic Working Papers 3, Vienna Institute of Demography of the Austrian Academy of Sciences, Vienna.
- Bongaarts J., 2001, *Fertility and reproductive preferences in post-transitional societies*, „Population and Development Review”, 27, Supplement: Global Fertility Transition: 260–281.
- Chesnais J.-C., 1998, *Below-Replacement Fertility in the European Union EU-15): Facts and Policies, 1960–1997*, „Review of Population and Social Policy”, 7: 83–101.
- Goldstein J., Lutz W., Testa M.R., 2003, *The emergence of Sub-Replacement Family Size Ideals in Europe* „Population Research and Policy Review”, 22(5): 479–496.
- Kotowska I.E., Józwiak J., Matysiak A., Baranowska A., 2008, *Poland: Fertility decline as a response to profound societal and labour market changes?*, „Demographic Research”, 19(22): 795–854.
- Kotowska I.E., Józwiak J., 2011, *Panelowe badanie przemian relacji między pokoleniami, w rodzinie oraz między kobietami i mężczyznami: Generacje, rodziny i płęć kulturowa – GGS-PL*, „Studia Demograficzne” 1/159: strony do wstawienia.
- Liefbroer A., 2009, *Changes in Family Size Intentions Across Young Adulthood: A Life-Course Perspective*, „European Journal of Population”, 25(4): 363–386.
- Lutz W., Skirbekk V., Testa M.R., 2005, *The Low Fertility Trap Hypothesis: Forces that may lead to further postponement and fewer births in Europe*, European Demographic Research Papers 4., Vienna Institute of Demography of the Austrian Academy of Sciences, Vienna.
- Matysiak A., 2009, *Employment first, then childbearing: women's strategy in post-socialist Poland*, „Population Studies”, 63(3): 253–276.
- Miller W.B., Pasta D.J., 1995, *Behavioral Intentions: Which Ones Predict Fertility Behavior in Married Couples?* „Journal of Applied Social Psychology”, 25(6): 530–555.
- Miller W.B., Severy L.J., Pasta D.J., 2004, *A framework for modelling fertility motivation in couples*, „Population Studies”, 58(2): 193–205.
- Mynarska M., 2010, *Deadline for Parenthood: Fertility Postponement and Age Norms in Poland*, „European Journal of Population”, 26(3): 351–373.
- Mynarska M., Bernardi L., 2007, *Meanings and attitudes attached to cohabitation in Poland: Qualitative analyses of the slow diffusion of cohabitation among the young generation*, „Demographic Research”, 16(17): 519–554.
- Mynarska M., Matysiak A., 2010, *Diffusion of cohabitation in Poland*, „Studia Demograficzne”, 1–2/157–158: 11–25.
- Philipov D., Speder Z., Billari F.C., 2006, *Soon, later, or ever? The impact of anomie and social capital on fertility intentions in Bulgaria 2002 and Hungary 2001*, „Population Studies”, 60(3): 289–308.
- Sobotka T., 2004, *Postponement of childbearing and low fertility in Europe*, Dutch University Press, Amsterdam.
- Sobotka T., Testa M.R., 2008, *Attitudes and intentions towards childlessness in Europe*, [w:] C. Höhn, D. Avramov, I.E. Kotowska (red.), *People, Population Change and Policies. Lessons from the Population Policy Acceptance Study*, Springer, 203–244.
- Speizer I.S., 2006, *Using strength of fertility motivations to identify family planning program strategies* „International Family Planning Perspectives”, 32(4): 185–191.
- Stanford J.B., Hobbs R., Jameson P., DeWitt M.J., Fischer R.C., 2000, *Defining dimensions of pregnancy intendedness*, „Maternal and Child Health Journal”, 4(3): 183–189.

- Testa M.R., Grilli L., 2006, *The influence of childbearing regional contexts on ideal family size in Europe*, „Population (English edition)”, 61(1): 99–127.
- Thomson E., 1997, *Couple childbearing desires, intentions, and births*, „Demography”, 34(3): 343–354.
- Trussell J., Vaughan B., Stanford J., 1999, *Are all contraceptive failures unintended pregnancies? Evidence from the 1995 National Survey of Family Growth*, „Family Planning Perspectives”, 31(5): 246–247.
- Williams L., Abma J., Piccinino L.J., 1999, *The correspondence between intention to avoid childbearing and subsequent fertility: a prospective analysis*, „Family Planning Perspectives”, 31(5): 220–227.